

1

‘Je houdt ze geen dag goed, Albert, dus kom niet klagen over kotsende katten!’

Dat was wat die man op de markt zei toen ik ’s ochtends een emmer eendagskuikens bij hem kocht. Ik had enkele weken geleden een verkeerde partij bij hem gehaald. Daar hadden er veel bij gezeten die allang dood waren en begonnen te rotten, want de katten hadden kromgelegd van het braken. Ik ben verhaal bij hem gaan halen, maar hij reageerde beledigd, en ik heb er ook een vijandschap met een buurman aan overgehouden omdat de katten het platje hadden bevuild waarop hij altijd ligt te zonnen met zijn geblondeerde vriendin. Hoe het ook zij, ik ga deze partij niet in één keer aan het poezenvolk schenken. Ik kan er rustig een week mee voort.

Het was een uitzonderlijk warme zomerdag, maar Hanni lag in bed te rillen onder de dekens.

‘Zal ik thee zetten?’ vroeg ik, en ik zette water op. Ze gaf geen antwoord, maar richtte zich kreunend op, en moest overgeven.

‘Je bent niet lekker,’ zei ik. ‘Blijf er vandaag maar in, meid.’ Ik haalde de lakens af, stopte ze in de teil om te weken en

legde wat oude kranten op de matras om de rest van het braakvocht op te nemen. Ik sloeg de paardendecken eroverheen, zodat Hanni tenminste weer kon liggen, en ging naar zolder om de katten te voeren.

Onder het balkenstelsel heerste een ondraaglijke hitte. Aan de achtergevel opende ik de ramen die uitkomen op een zinken plat, waarop mijn trouwe viervoeters al ongeduldig heen en weer liepen, een stuk of twaalf in getal. De honger had hen jachtig gemaakt. De eendagskuikens openden en sloten hun snaveltjes amechtig toen ik ze uit de emmer haalde en ze hun lot tegemoet wierp. De katten reageerden opgetogen en struikelden blazend over elkaar heen. Zodra ze beethadden maakten ze zich los uit de groep en zochten ze een rustig plekje op, op een ander plat of ergens in een dakgoot. Ze keken met tussenpozen waakzaam om zich heen, maar aten met toegeknepen genietende oogjes.

Vanaf zolder heb ik een weids uitzicht. Deze ochtend was de hemel azuurblauw en kon je kijken tot voorbij de grenzen van de stad. De lucht trilde, en de Westertoren, het Shellgebouw, het Paleis op de Dam en de Oude Kerk – alles trilde mee en vermengde zich met het stadsrumoer dat met alle geluiden van het leven in zich samengevloeid opklonk als vanuit het onderaardse. De buurman lag te zonnen op zijn platje, met zijn vriendin. Haar naakte borsten lagen als grote kwarktaarten uitgespreid over haar romp.

Hanni's borsten bleven fier rechtop staan als ze bij me op bed lag in mijn studentenkamer. Maar dat is meer dan vijftig jaar geleden, nog voor de oorlog. Ik denk vaak terug aan die tijd. Dat heeft met mijn leeftijd te maken, maar hangt op de een of andere manier ook samen met de vergeetachtigheid waar Hanni de laatste jaren in toenemende mate last van heeft.

Ik bedacht dat het theewater al lang aan de kook moest zijn en haastte me naar beneden. Hanni was opgestaan. Ze stond iets voorovergebogen bij het aanrecht en liet de kraan lopen. ‘Fijn, Hanni, het gaat weer een stuk beter, hè?’ zei ik, en ik haalde de ketel van het vuur. Er zat nog maar weinig water in. Ze keek me met matte ogen aan en hield haar buik vast. Er lag een grimas op haar gezicht. Ze kan er zo schilderachtig uitzien. Ook op dat moment. Haar lange grijze haren lagen uitgespreid over haar schouders – in het tegenlicht van het raam zag je de kale plekken niet. Ze droeg een oude katoenen nachtjapon. De scheuren deerden haar niet.

‘Je bent slank als een den,’ zei ik. ‘Net als vroeger.’

Ze bracht de middag door in bed. Tegen de avond kwam ze eruit en aten we brood. Zij een half sneetje, maar dat leek me ook voldoende op zo’n dag waarop je niet veel doet.

Op wolkeloze avonden geeft het binnenvallend schemerlicht ons huis een zekere geborgenheid. De gloed van de late zon geeft de kleur van geschiedenis aan de voorwerpen in de kamer en aan het door de jaren bruin verkleurde behang. De schilderijtjes worden intenser van toon en de metershoge krantenstapels lichten op als marmere zuilen. Het huis is aardig vol komen te staan met van alles en nog wat. We hebben hier altijd gewoond en er is nooit een aanleiding geweest op te ruimen. Ik heb veel van straat meegenomen. Tijdens een vroege ochtendwandeling kwam ik nogal eens wat tegen, waarvan ik niet begreep dat de mensen het bij het vuilnis zetten. De eettafelstoelen komen van de straat, een leunstoel, en zelfs een enkel oosters kleed. Maar het meeste hebben we bij boedelveilingen vandaan gehaald.

Het mooiste dat ik ooit heb gevonden is een opgezette vos, die wat stoffig is en op enkele plekjes de mot in zijn vacht

heeft, maar verder gaaf is. Hij staat op een bijzettafeltje, en als de namiddagzon hem in zijn stralen vangt, is het of hij nog leeft en onraad ruikend opkijkt. De donkere achtergrond van het behang is als het bos waaruit hij zojuist tevoorschijn is gekomen.

Aan de muren hangen wat schilderijtjes van landschappen, en een aantal foto's die ik in mijn studententijd gemaakt heb, toen ik mijn mooie camera nog had en zo nu en dan in mijn ouderlijk huis een dag lang afdrucken maakte in mijn oude donkere kamer. Er zitten een paar bijna poëtische foto's bij van Hanni in badpak, en ook een waarop ze naakt languit in een duinpan ligt, en zich overgeeft aan de zon.

De boekenkasten zijn overvol, en verspreid door het huis liggen hoge stapels voornamelijk Duitse en Nederlandse literatuur, die ik grotendeels op antiquarische markten heb aangeschaft. We leven aan de voorzijde van het huis. Die kant ligt op het zuiden. Aan de achterzijde, achter de alkoof waar ons bed staat, is een vrij donkere ruimte. Overdag valt er alleen wat gedempt licht binnen, want de ruiten in de achtergevel zijn kapot en met dik doorzichtig plastic afgeplakt. De wc is er, maar verder komen we er nooit. De douchebak staat er, en het is een beetje een rommelhoek waar we dingen bewaren die we niet meer gebruiken. De poezen vinden het een spannende plek: ze vangen er regelmatig muizen, en we hebben er wel eens ratten, wat bijzonder is, omdat die in het algemeen niet op driehoog komen. Achter in de hoek bevindt zich de door alle opgestapelde spullen moeilijk toegankelijke schuilruimte, waarin we tijdens de oorlog een Joods echtpaar verborgen hielden.

Hanni heeft de laatste jaren een verzameling lege melkpakken aangelegd. Vele honderden staan er inmiddels opgesteld langs de muren en onder de vensterbanken. Het wit en

blauw ervan heeft een verfrissend effect op de vrij donkere behuizing. In haar vergeetachtigheid is ze niet meer in staat uit te leggen waarom ze deze verzameling ooit begonnen is, maar een ontmanteling ervan zal ze nooit toestaan.

De motten zitten behalve in de vos ook in de tapijtjes. Op deze hete zomerdagen zie je ze in grote aantallen rondfladderen, en van de vele bromvliegen hoor je voortdurend het gezoem. Soms word ik niezend wakker uit een middagslaapje in mijn luie stoel, omdat een vlieg mijn neus wil binnendringen. Er krielen maden op het aanrecht en op de matras. Als Hanni beter is, moeten we daar maar eens wat aan doen. Nu laat ik het allemaal maar even zoals het is. In het najaar worden het er vanzelf wel minder.

Op dagen als deze hebben we de ramen vaak wijd openstaan, en worden we meer dan eens bezocht door vogels. Mussen, zwaluwen, af en toe een lijster – ze voelen zich allemaal thuis bij ons. Het meeste plezier had ik van een reiger, die ik na thuiskomst van een wandeling in mijn leunstoel genesteld aantrof alsof het nooit anders was geweest. Ik ben meteen vis gaan halen, maar toen ik terugkwam was de vogel gevlogen.

Ook nu stonden de ramen open. Maar het was Hanni te winderig, al bewoog aan de bomen in de straat geen blad. ‘Blijf jij maar zitten,’ zei ze. Langzaam liep ze, terwijl ze haar buik weer ondersteunde, naar het bed. Er hadden zich twee poezen op geïnstalleerd. Als ik de zolderdeur aan laat staan, komen ze vaak bij ons beneden. Vooral Indira, een gevlekt bruin tenger beestje, Evita, een kleine mollige zwarte, en Benito, een al wat oudere zwarte kater, zijn op Hanni gesteld. Ze zijn de laatste weken meer binnen dan buiten.

2

Flarden van jordaanliederen klonken op vanuit café Het Luitfeltje, waar buurtgenoten zich hadden verzameld op het terras. Aan de andere kant van de straat dreunden de monotone bassen op vanuit de kraakpanden van de Autonomen. Het was al laat, maar het lukte me niet in slaap te vallen, en ik besloot maar wat te gaan wandelen. Kees zat voor de deur van zijn timmerbedrijf met een gezelschap aan het bier. Er schalde een lach. Ik liep dicht langs de gevels, zo veel mogelijk uit het licht van de lantaarns.

‘Hé, Albert, kom erbij! Pilsje?’

Ik zwaaide met mijn wandelstok en liep door, maar wat ik vreesde gebeurde: in een oogwenk stond hij tegenover me en hield me staande. Kees is een enorme kerel met een bierbuik, blond stekelhaar, ringen in beide oren en een borstkas als een onwrikbare betonmassa. Zijn hemelsblauwe kalfoogen keken me vriendelijk aan – en bij hem is dat niet de kortetermijnvriendelijkheid van mensen die in principe vijandig tegenover anderen staan, tenzij direct te verzilveren belangen zich daartegen verzetten. Hij is geen slechte jongen, en ik ken hem vanaf zijn geboorte, lang genoeg om te weten dat hij me nooit kwaad zal doen.

‘Albert,’ zei hij, ‘alsjeblieft, ik heb even je hulp nodig. Die meiden die bij ons zitten, die hebben verdomme nog nooit over de oorlog gehoord. Kom mee.’ En ik werd door hem meegetroond naar de overkant, want volgens hem was ik de enige die nu nog op straat liep die de oorlog als volwassene had meegemaakt.

Daar zaten twee Marokkaanse tienermeisjes, de zoon van Kees en een mij onbekende man. De meisjes waren beiden

in een strakke spijkerbroek gekleed, en in hesjes die schou-
ders en navels bloot lieten. Brutaal, maar toch met enige
schichtigheid in hun donkerbruine ogen keken ze me aan.
Echt goed kon ik het allemaal niet zien. Slechts een straat-
lantaarn verderop en een zwak schijnsel van de tl-buizen in
de werkplaats van Kees voorzagen het gezelschap van licht.
Kees' zoon stak zijn hand naar me uit zonder op te staan.

'Hoe later de avond, hoe schoner het volk,' zei de onbe-
kende man toen ik hem mijn hand toestak en mijn naam
noemde. Hij nam mijn hand niet aan en beperkte zich tot
even zwaaien. Hij was een tengerere man van ergens in de
veertig, met pikzwart haar en donkere diepliggende ogen,
waarmee hij mij met een nadrukkelijke en kille nieuwsgie-
righeid aankeek.

'Nou?' zei Kees, terwijl hij me een glas bier in de hand
drukte en aanschoof. 'Hadden we oorlog of hadden we geen
oorlog? Die meiden hebben nog nooit van moffen gehoord.
Ja, jullie zijn schatjes, daar gaat het niet om. Toe nou, niet
opstaan!' En tegen zijn zoon: 'Geef ze nog wat te drinken en
doe ze aan de lijn want die meiden piepen 'm voordat Albert
ze verteld heeft hoe het hier was.'

De meisjes giechelden.

'Dat is het niet,' zei de oudste van de twee. 'We moeten
echt om twaalf uur thuis zijn. Mijn vader gaat echt kwaad
worden, weet je.'

'Sperrzeit noemden we dat,' zei ik, op een moment dat
niemand het verwachtte. Met verschrikte ogen keken de
meisjes op. 'Ik heb het vaak genoeg gezien als ik 's nachts
hierboven' – ik wees naar onze etage – 'uit het raam keek. Je
kon alleen wat zien als de maan scheen. De huizen waren
verduisterd om het de Engelse bommenwerpers moeilijk te
maken. Op zo'n heldere nacht zag ik een man snel maar

geluidloos over straat lopen. Een Duitse overvalwagen scheurde plotseling de hoek om en stopte met piepende remmen. Drie soldaten met geweren sprongen eruit, schreeuwden bevelen in het Duits, grepen die kerel en smeten hem in de auto, die vervolgens met veel lawaai wegreed in de richting van de Ceintuurbaan.'

Ik pauzeerde even. De meisjes waren weer gaan zitten en luisterden. De onbekende man keek me aan met een bewegingloze frons, niet als luisteraar, maar eerder als iemand die zich probeert te herinneren in welke vijandige omgeving hij mij ooit is tegengekomen. Zonder dat ik begreep waarom, beangstigde mij het idee dat wij elkaar inderdaad eerder hadden ontmoet.

Ach, een hersenspinsel! sprak ik mijzelf in gedachten toe, en ik vervolgde mijn gesprek met de meisjes. 'Weten jullie echt zo weinig van de oorlog?' vroeg ik. 'Op welke school zitten jullie dan?'

'Op de Gerrit van der Veenschool.'

'Nou, kijk eens aan! En hebben jullie enig idee van wat er zo'n veertig jaar geleden allemaal gebeurde in dat schoolgebouw van jullie?'

De meisjes keken elkaar even aan en haalden hun schouders op.

'Volgens mij was het van de Duitsers of zo...'

'Maakt niet uit. Grote kans dat ze de kerel over wie ik het net had, die ze hier hebben opgepakt, de hele nacht hebben verhoord en gemarteld in, jawel, jullie school! Daar zat de veiligheidsdienst van de moffen, de SD. Van daaruit werd elk verzet in de stad tegen de bezetters de kop ingedrukt. Denk daar maar eens aan als je morgen weer in je klaslokaal zit. Weten jullie waar het woord "bezetting" op slaat?'

De kinderen zeiden niets. Ze leken onder de indruk. Elke

kennis over de oorlog ontbrak hun, en hoewel de wereld mij vreemd is geworden, schiepte ik er genoeg in om deze jonge schoonheidjes in kort bestek uit te leggen wat zich destijds in Nederland en Europa had voorgedaan.

Het was inmiddels na middernacht toen Kees ingreep. ‘Dames, nu is het mooi geweest. Ga nu maar naar pa, en als hij boos is, vertel hem dan maar over de oorlog – daar weet hij vast ook niks van – en zeg dat je les hebt gehad van opa Albert. Hij moet dus niet gaan zeiken...’

Nadat ze me een hand hadden gegeven – wat ik heel aardig vond –, maakten ze zich wat nerveus uit de voeten. De onbekende man had de hele tijd geen woord gezegd en mij onophoudelijk aangekeken. Na het vertrek van de meisjes werd me dit al te onaangenaam, en ik stond op, bedankte Kees voor het biertje, knikte het gezelschap toe en vertrok. Ik omklemde mijn wandelstok in het midden stevig met mijn vuist.

3

‘Je moet je bel eens laten maken, De Joode. Ik wil je spreken en heb gisteren eindeloos bij je aangebeld.’ Dat was de stem van mijn overmatig gebruide buurman, met wie ik al eerder te stellen had gehad. Ik had net de sleutel in mijn voordeurslot gestoken, maar haalde hem er weer uit en keerde me om. Mijn buurman heeft een kaalgeschoren hoofd, draagt een mouwloos hemd, en heeft tatoeages op zijn gespierde armen. Hij zal een jaar of dertig zijn.

‘Vertel het eens,’ zei ik. Zijn vriendin kwam erbij staan. Zo van dichtbij zag ze er een stuk ouder uit, zeker de veertig

voorbij. Geblondeerd, een kort rokje, deinende borsten in een zwart katoenen hes.

‘Hoi!’ zei ze, en ze stak een hand naar me uit.

‘De Joode, moet je horen,’ begon de buurman. ‘Zo gaat het echt niet langer. Die katten hebben gisteren weer vreselijk zitten kotsen op mijn plat. Je moet ophouden met die verrotte kuikens!’

‘Echt waar, meneer,’ vulde zijn vriendin aan. ‘Ik heb niets tegen poezen, echt niet, maar die bedorven kuikens zijn toch niet goed voor ze? Het geeft allemaal ziektes, en het geeft rotzooi. Wilt u er alstublieft mee ophouden?’ Ze bleef me aankijken.

‘We zullen zien,’ zei ik. Ik draaide de sleutel in het slot, stapte naar binnen en sloot zonder hen te groeten de deur.

‘Natuurlijk zal er wel eens een poes braken,’ klaagde ik tegen Hanni. ‘Ze moeten tenslotte met enige regelmaat hun haarballen kwijt. Maar dat is geen reden om mij lastig te vallen. Ik bemoei me toch ook niet met hen?’

Hanni reageerde niet. Ze is de laatste dagen flink beroerd geweest en heeft al die tijd het bed niet verlaten. De warmte heeft haar geen goed gedaan, en het zomerweer duurt maar voort. Ze was erg stil, en at minder, maar ik wist dat ze naar me luisterde. Ze heeft altijd goed kunnen luisteren. Ik ben behoorlijk uit mijn doen door dit incident met de burens. Ik weet niet goed waarom.

Later op de dag bekeek ik de emmer met de eendagskuikens nog eens. Ze waren natuurlijk dood, maar verder leken ze nog goed. Toen ik naar zolder klom holden Indira, Evita en Benito achter me aan de trap op, en bij het dakraam kwamen de andere poezen op me af. Het zonneplatje van de buurman was leeg, maar het schuifraam dat er toegang toe geeft stond open, met het gordijn erachter gesloten. Een

vrouwenstem giechelde, en toen ik bleef staan om goed te luisteren, hoorde ik ook een zacht grommen van een man. Ik gooide de kuikens zoals gewoonlijk her en der op mijn platje, en nu kwamen er – bedoeld of onbedoeld – ook een paar op het plat van de buurman terecht. Ik genoot ervan hoe die kleine poema's alle kanten op schoten en de kuikens vanuit de lucht al tussen hun kaken probeerden op te vangen. Maar ze lieten hun prooi los uit hun bek. Ze roken er alleen aan, en keken vragend naar me op. Zie je wel? Die beesten geven het zelf wel aan als het eten niet goed meer is. Ik vulde hun drinkbakken met water uit de grote jerrycan en ging naar beneden.

4

Ik hoorde een zacht kermen en het bed was leeg. Het was Hanni, maar haar stem was zo anders; dit had ik nooit eerder gehoord. Ik liep naar achteren, waar het geluid vandaan kwam, en zag haar tegen de wc-deur zitten te midden van haar braaksel. Ik hielp haar voorzichtig overeind en bracht haar naar het bed. Om haar mond en in haar hals glansde het zweet, terwijl haar handen koud waren. Haar gelaat had de frêle tint van dun wit porselein. Het ontroerde me. Ze bleef zachtjes kermen, en antwoordde niet toen ik vroeg wat er aan de hand was.

Ik zette thee voor haar, trok een stoel bij het bed en las haar een gedicht van Rilke voor. Ze is dol op Rilke. In de fletsheid van haar ogen lag uitputting, maar om haar mond vormde zich een lieve glimlach. Evita en Benito waren bij haar op de deken gekropen en lagen luid te spinnen. Het

licht van de avondzon vulde de kamer en gaf Hanni's huid een okergele gloed. Haar thee liet ze staan, maar het braken had haar opgelucht, dat zag je duidelijk. Alles wees erop dat het ergste achter de rug was.

'Wat hebben we het samen fijn gehad, hè?' zei ze fluisterend. Halverwege de zin pauzeerde ze even om adem te halen.

'Liefste Hanni, we hebben het heerlijk samen,' antwoordde ik. Ze wendde haar hoofd iets verder naar me toe en opende haar ogen even breed. We keken elkaar aan en streelden elkaars hand. Ik boog me naar haar toe en voelde dat haar ogen nat waren. Ik kuste haar gezicht en woelde zacht door haar haren, die wild en breed over het kussen lagen. Ja, ze was nog ziek, dat zag ik wel. Maar als er harmonie is, en je de rust neemt die je nodig hebt, dan wordt je altijd beter. Dat heb ik bij Hanni vaker gezien.

In de loop van de avond hielp ik haar nog een keer of drie, vier naar de wc, omdat ze aandrang bleef houden. Maar er kwam niets. Het was een heel heen-en-weergeschuif, al had ze duidelijk meer kracht dan gisteren. Toen moest ze vreselijk overgeven: een donkere substantie, die de lucht van ontlasting verspreidde. Om het bed te kunnen afhaken en de matras om te draaien – met de droge zijde boven – heb ik haar in een stoel getild, maar rechtop blijven zitten lukte nog niet. Ze dreigde steeds opzij te vallen.

Bij het in bed tillen stootte ik door een onvoorzichtige beweging tegen haar buik. Ze gilte het uit, en het duurde minuten voordat haar gejammer minder werd. Het ging me door merg en been. Ik had haar wel wat aan kunnen doen om het te stoppen. Omdat ik het herkende: het was datzelfde grenzeloze gillen...

5

De dag nadat de Duitsers Polen waren binnengevallen, zocht zij mij op in mijn studentenkamer, waar ik juist bezig was met de voorbereiding van een tentamen pathofysiologie. Ze liet zich tegen mij aan vallen en barstte in snikken uit. Maar het was niet omdat er een nieuwe oorlog in Europa was begonnen. Als een jonge vrouw in bepaalde omstandigheden op zo'n manier bij haar geliefde binnenkomt is dat voldoende om te weten dat zij zwanger is. Inderdaad, ze was een maand over tijd, haar borsten waren gespannen, en ze was misselijk en moe. Met die gegevens is het bezit van de artsenbul niet noodzakelijk om tot een diagnose te komen.

Nadat zij zich enigszins had hersteld zaten wij een tijd zwijgend op de rand van het bed. Aan de wijze waarop ze mijn hand vasthield voelde ik dat zij het kind wilde houden. Ik wilde het *niet* houden. Voor mij stond vast dat de zwangerschap beëindigd zou worden. Ik kan hier allerlei rationele argumenten aangeven waarom er geen kind kon komen, maar dat is allemaal niet aan de orde want ik wilde dit niet. Ik wilde geen kind, en wist dat zeker. Ik heb haar luid te verstaan gegeven dat het niet kon doorgaan, en dat ik ervoor zou zorgen dat zij ergens terecht kon om het weg te laten halen. Ze was achterover op het bed gaan liggen met naar het plafond opengesperde ogen, en huilde onhoorbaar. In een driftige beweging stond ze op en beet me toe: 'Dan voed ik het alleen wel op!' Ze vertrok.

Ik ging aan mijn bureau zitten en tuurde ongericht naar de illustraties in het voor mij liggende studieboek, over de doorsneden van hartkamers, nierbekkens, baarmoeders.

Die nacht had ik onrustige dromen, waaruit ik telkens wakker werd. Zodra ik weer insliep herhaalden ze zich of zetten ze zich voort. Mijn lang geleden overleden vader bezocht mij op mijn kamer. Ik lag in bed en mijn vader zat op de stoel waarop mijn kleren lagen. Hoewel het nacht was, scheen het egaal grijze licht van een bewolkte hemel door het raam naar binnen. De flauwe schaduwen maakten deinende bewegingen, alsof we ons op een schip bevonden. Daaruit maakte ik op dat niet mijn vader mij bezocht, maar dat ikzelf met mijn kamer naar hem toe was gereisd. Hij keek ontstemd om zich heen en vroeg me wie ik was en wat ik van hem wilde. 'Ik ben het, vader. Albert.' Het was alsof het geluid van mijn stem vanuit diep water opsteeg. Ik kromp ineen van schaamte dat ik hem had lastiggevalen, en ik durfde niet meer te zeggen dat ik zijn hulp nodig had. Vader trok zijn schouders op en keek opnieuw misnoegd de kamer rond. Zijn blik bleef hangen bij studieboeken, bij een zo goed als lege fles wijn op een bijzettafel, bij de foto's van Hanni aan de muur. Alsof hij op iets antwoordde, zei hij: 'Nee, ik heb geen kinderen.' Maar ik had hem niets gevraagd.

Door aan mijn bureau te gaan zitten lukte het mij om de droom uit me weg te laten vloeien, en in de uren die volgden probeerde ik mij een leven zonder Hanni voor te stellen.

Ik heb me later vele malen afgevraagd wat mij bezielde heeft. Waarom die onverzettelijkheid, terwijl ik zoveel van haar hield...

6

Het was in een benedenwoning in de Indische buurt, ik meen in de Madurastraat. En het was een groot wijf met zwartgeverfde haren en ogen met de warmte van een vis. Ik moest vooruitbetalen en vervolgens wachten in een klein voorkamertje.

‘Regel maar wat,’ had Hanni de volgende dag met onverholten bitterheid gezegd, en ze was meteen weer vertrokken.

Ik had het adres gekregen van een studiegenoot van me, wiens vader vrouwenarts was. Om aan voldoende geld te komen had ik de Leica verkocht die ik ooit van een broer van mijn moeder gekregen had, het enige voorwerp van waarde dat ik bezat. Uit een soort wroeging heb ik daarna nooit meer een camera aangeschaft, nooit meer foto’s gemaakt.

Er klonk luide muziek uit de luidspreker van de draadomroep. Achteraf begreep ik dat de bedoeling daarvan was het gegil te maskeren van – in dit geval – Hanni tijdens de behandeling. Ik stopte mijn vingers in mijn oren en staarde naar het voorblad van een tijdschrift dat *Het Rijk der Vrouw* heette.

Ten slotte kwamen ze samen het kamertje binnen, Hanni trillerig en bleek weggetrokken. De vrouw zei: ‘Zo, ik heb het losgemaakt. Ze kan binnen nu en vanavond buikpijn krijgen. Niks van aantrekken. Morgen in de loop van de dag is het klaar, en dan is het vrouwtje weer lekker schoon!’

Op de terugweg moest ik haar ondersteunen. Ze was slap en duizelig, en de pijn in haar buik kondigde zich reeds aan. In de tram wilde ze niet dat ik haar in mijn armen nam, en ze trok haar hand terug. Wat de aborteuse nu precies met haar had uitgevoerd wilde ze niet vertellen. Ik bracht haar

terug naar het huis van het gezin waar ze dienstmeisje was. 's Ochtends had ze vrij gekregen om naar de dokter te gaan; ze had gezegd dat ze hevige keelpijn had. Nu vertelde ik aan haar mevrouw dat de dokter had gezegd dat ze een paar dagen rust nodig had.

'Nee hoor, het is niks ernstigs,' zei ik luchtig toen zij bezorgd bij me informeerde.

Laat in de middag kwam ik terug. Hanni was onrustig, liep voorovergebogen heen en weer in haar zolderkamertje. Ze bloedde verschrikkelijk en probeerde met allerlei doeken daar wat aan te doen. Ik deed mijn best haar op te monteren, verzekerde haar dat het allemaal goed kwam, dat ze hier even doorheen moest, maar dat snel de rust in haar buik zou terugkeren. Ze reageerde niet. Ik kon haar niet bereiken.

7

Tegen het einde van de jaren dertig, toen ik studeerde, werd ik wel eens uitgenodigd om te blijven eten bij een studiegenoot met wie ik af en toe tentamens voorbereidde, en die nog thuis woonde. Hanni was daar een aantal jaren eerder als dienstmeisje uit Duitsland in betrekking gekomen. Dan zaten we aan tafel met zijn ouders en zijn twee veel jongere stiefzusjes – en Hanni at ook gewoon mee. Er werd druk gepraat en gelachen. Dolfs vader was een knappe, jongensachtige man die voordat hij ging zitten zijn jasje uitdeed en zijn das lostrok. Hij leverde droog commentaar op de onderwerpen die Dolf en zijn moeder quasiterloops over tafel slingerden, en schonk ruimhartig de wijnglazen bij. Hanni

moest steeds om hem lachen, en zoals hij naar haar keek, was als een vader naar zijn dochter. Dolfs moeder was een intelligente slanke vrouw met klassiek opgestoken donker haar, die de kleine meisjes betrok bij alles wat er aan tafel gebeurde en tegelijkertijd aandacht had voor hilarische discussies met haar man en zoon. Zoiets kende ik niet. Bij mij thuis heerste altijd een groot zwijgen, een zwijgen waarmee ik zo besmet was geraakt dat ik me er zelfs daar niet uit wist los te maken. Onbevangen bestookten meneer en mevrouw Van Bergen mij met hun aandacht en hartelijkheid, maar het hielp niet; ik bleef de enige die zich niet op zijn gemak voelde.

Hun gastvrijheid werd er niet minder om, maar het was Hanni die maakte dat ik niet steeds het aanbod om mee te eten afsloeg. Ik beloerde haar vanuit mijn ooghoeken en ik begeerde haar vanaf de eerste ontmoeting. Ze sprak al goed Nederlands, met een licht en vertederend accent. Ze was verre van verlegen, mengde zich met plezier in de tafelgesprekken en ondersteunde haar woorden met gracieuze, ongegunstelde gebaren. Het enige dat men gekunsteld aan haar zou kunnen noemen was de overdreven accentuering van haar wenkbrauwen, die ze had afgekeken van Greta Garbo, op wie ze leek met haar lange, scherpe neus die in sierlijke bogen overging naar haar voorhoofd, waardoor haar ogen een voor mij onweerstaanbare verleidelijkheid verkregen – gekunsteld of niet. Meneer en mevrouw waren zo op haar gesteld geraakt dat ze zich met succes hadden ingezet voor haar naturalisatie, waardoor zij aan de *Hausmädchenheimsschaffungsaktion* weerstand kon bieden, de lokroep om terug te keren naar het veelbelovende naziparadijs.

Ze kwam uit een dorpje in de omgeving van Hamburg. De textiel fabriek waar haar vader een betrekking had als af-

delingschef was failliet gegaan. Haar oudere broer Hermann was ook werkloos en had zich voor allerlei hand- en span-diensten aangesloten bij de NSDAP en wist zo de eindjes aan elkaar te knopen. Hij was inmiddels een enthousiaste nazi geworden. Maar voor Hanni was er geen toekomst, tot haar ouders de advertentie lazen die Dolfs ouders hadden geplaatst in een Duits dagblad.

Zij brachten de zomer door in een vakantiehuis aan de Rembrandtweg in Noordwijk, met uitzicht op zee. Wat ik alleen in een droom voor mogelijk had gehouden was werkelijk gebeurd: Hanni had mijn liefde beantwoord. Als de kleintjes tussen twee en vier hun middagslaapje deden had zij vrij en ontmoetten wij elkaar in de duinen aan de zuidrand van het dorp. Vanuit Amsterdam kwam ik per spoor naar Leiden, van daar nam ik de stoomtram, en het laatste stuk liep ik naar het duinpad waar we hadden afgesproken. Zodra we elkaar zagen, vlogen we elkaar in de armen en zoenden alsof het de laatste keer zou zijn. We zochten een beschutte duinpan op, rukten elkaar de kleren van het lijf en bedreven de liefde. Daarna lagen we bloot in de zon, rookten sigaretten, en beloofden elkaar eeuwige trouw. We eindigden in zee en speelden langdurig in de golven.

Na de bezettingsjaren brachten we vaak in augustus een of twee weekjes door in Pension Sonnevand aan de Zuidboulevard. Toen in de jaren zestig de Duitsers langzaam de meerderheid van de gasten gingen vormen, logeerden we er niet meer en beperkten we ons tot dagtochtjes. En ook die hielden op, want Hanni was de afgelopen jaren niet alleen steeds vergeetachtiger geworden, maar kreeg ook zoveel last van heupen en knieën – een reumatische familiekwaa – dat haar het trappenlopen onmogelijk werd.

Het is inmiddels erg lang geleden dat zij buiten is geweest. Maar ze heeft er nooit over geklaagd. Het ging vanzelf, en er hoefden geen woorden aan te worden vuilgemaakt. En zo is er veel geweest waaraan ze geen woorden heeft vuilgemaakt.

8

‘Ze ligt in het ziekenhuis,’ zei mevrouw Van Bergen toen ze de volgende dag opendeed. Ze nodigde me niet binnen.

‘In welk ziekenhuis?’

‘Op dit moment doet dat er even niet toe, Albert,’ antwoordde ze met een zachte, beheerste stem. ‘Ze heeft nu rust nodig. Je hoort het wel van Dolf, hoe het met haar gaat. Goed?’

‘Goed.’

Op straat bleef ik stilstaan. Ik keek om mij heen naar de huizen en de wolken, en had het gevoel alsof de wereld al haar woede op mij af stuurde.

Later hoorde ik van Dolf dat de dokter haar in de vroege ochtend wegens koorts en ernstig bloedverlies had laten opnemen in de Boerhaavekliniek. Daar werkten de beste specialisten van de stad. Professoren die met een privépraktijk hun schamele ambtenarensalaris rijkelijk aanvulden behandelde daar de beter gesitueerden en desgewenst hun dienstmeisjes.

De zuster vertelde dat Hanni die ochtend geopereerd was. Ik mocht maar heel even bij haar zijn. Haar gelaat was zo wit als het laken. Ze lag op haar rug in een diepe, stille slaap. Ik zag de zweetdruppeltjes op haar voorhoofd, voelde de klam-

heid van haar armen. Een zuster met een lief gezicht controleerde zachtjes het infuus en de bloeddruk.

Ik had slapeloze nachten, bezocht haar elke dag en nam bloemen en vruchten mee. Ze sprak nauwelijks, keek me amper aan. Ze staarde naar het plafond of hield haar ogen gesloten. Na een week hoorde ik van een zuster bij toeval dat haar baarmoeder was verwijderd.

Na een maand begon het beter te gaan. Ze werd sterker en ze wilde dat ik haar voorlas. Heine, Tsjechov. Het bracht ons dichters bij elkaar. Maar we spraken nergens over.

9

Er werd met aandrang op mijn etagedeur geklopt. Ik heb er een verschrikkelijke hekel aan als dat gebeurt; het roept iets in me op dat ik niet goed kan thuisbrengen. Maar ik hield me in, en toen de onderbuurvrouw door de deur heen riep dat zij het was, deed ik open. Rini is rond de vijftig en woont hier al zeker vijftientig jaar. Ze is een mooie vrouw geweest, en haar voluptuositeit is nog niet helemaal verdwenen. Haar haar had ze kortgeknipt en rood geverfd in een poging de jeugd in zichzelf te behouden.

Ze maakte een wat ontdane indruk en hield tussen duim en wijsvinger een dikke vlekkerige envelop omhoog. 'Ach, meneer De Joode, neem me niet kwalijk dat ik u stoort,' zei ze, 'maar ik vond dit gisteren al bij de post. Het stinkt verschrikkelijk! Ik denk: ik kan het buiten in de vuilnisbak gooien, maar ook gewoon even bij u langsbrengen. Het is aan u gericht.'

Ik aarzelde even, pakte de envelop aan, bedankte haar en